

vitára ingerlő részlet is. Erről nemcsak a szerző tehet, német jövevényszavaink kérdése sok tekintetben még ma is tisztázatlan. A könyv címe magyarra fordítva: *A magyar köznyelv német jövevényszavai*. A német *Gemeinsprache* tágabb jelentést hordoz ugyan, mint a magyar *köznyelv* (vö. ném. Umgangssprache), de mégis számon lehet kérni a szerzőtől, hogy miért sorolt be az anyagba néhány elavult vagy tájjelegű szót. Elégtelenre vizsgázna köznyelvből jó átlagos nyelvi műveltséggel bíró néhány honfitársunk, ha meg kellene mondania, mit jelent pl.: *fardagály, capistráng, bukéta, ferslóg, bókony, baráber, hecsepecs, berdó, sifli, sneff, szaletli, torniszter* stb.

Német eredetű vagy német közvetítéssel hozzánk került szavaink sorsán tűnődve mindig belebotlunk két kényes kérdésbe. Az egyik az átadó német nyelvjárásra, a másik a hanghelyettesítésre irányul, s ráadásul összefonódik egymással. A szerző szerint a legtöbb vendégzó (arányt nem közöl) a bajorból, a bécsi köznyelvből jött. A bizonyíték többek között a bajor bilabiális *w* helyettesítése magyar *b*-vel, pl.: *bakter, berdó, billikom, bognár, bükköny*. A feltételezés teljesen jogos, különösen akkor, ha meg tudjuk magyarázni, hogy miért maradt meg a szókezdő hang (— igaz, labiodentális! —) *v*-nek a *vádlí, vakparádé, vándorol, vekni, verbunk, vurstli* szavakban, amelyek feltehetően szintén bajor eredetűek. Természetesen számol a szerző a magyarországi német nyelvjárások hatásával is, főleg az erdélyi szászra gondol s kevésbé a szepességire, különösen akkor, ha egy szó középnémet eredetét kell latolgatni. De a Szepességből is kettő volt; egy felső és egy alsó, s ez utóbbiban — s ugyanígy a Nyugat-Szlovákiában nem is olyan régen még meglévő kolóniákon — bajor-középnémet keveredéssel létrejött német nyelvjárásokat beszéltek. Itt ejtettek pl. *b*-t a szó(tag)kezdő germán bilabiális *w* helyén, itt hangzott a felnémet affrikáta (pf) *f*-nek, a középelnémet *ei* diftongus *e*-nek (vö. *bakter, sneff, trébel*), tehát már az átadó német nyelvjárásban, s ezért jónéhány esetben (isten őrizze az általánosítástól!) nem volt szükség hanghelyettesítésre a magyarban.

A pár példával talán sikerült szemléltetni a bírált mű és egyúttal német jövevényszó-kutatásunk gyengéit, hiszen ezek visszfénye csillog a könyvben is; meg kell vallani: nagyon sok víz le fog még folyni a Dunán, mire elég megbízható módon ki lehet dolgozni ezt a kérdéskomplexumot. Német jövevényszavainkat jó hetven évvel ezelőtt LUMTZER—MELICH vizsgálta először a teljességre való törekvés szándékával. Kobilarov-Götze könyve a második összegző kísérlet, s méltán számíthat a kérdés iránt érdeklődő magyar és német nagyközönség, továbbá a szakemberek érdeklődésére.

GÁRDONYI SÁNDOR

VERDOODT, ALBERT, *Les Problèmes des Groupes Linguistiques en Belgique*.
Université Catholique de Louvain, Cours et Documents 1.) Louvain, 1972, 235 l.

Az ún. nyelvészociológia vagy szociolingvisztika egyre népszerűbb tudomány lesz szerte a világon. Egy kicsit hasonlít ahhoz, amit régebben „külső nyelvészetnek” (linguistique externe) neveztek, illetve a nyelvtörténetben „a nyelv külső történetének.” A nyelvészociológia legismertebb művelői az Egyesült Államokban U. WEINREICH alapvető munkája után LABOV és J. FISCHER, Európában többek közt éppen az ismertető könyv szerzője is, aki számos tanulmányban foglalkozott a kétnyelvűség kérdéseivel, többek közt a kelet-belgiumi német, az elzászi német kisebbség és a luxemburgi német nyelvjárás kérdéseivel, azonkívül az egykori belga gyarmat, Burundi nyelvi állapotával, a kanadai angol—francia nyelvi harcokkal, a nyugat-európai vendégmunkások gyermekeinek iskoláztatásával stb. Legutóbbi munkái közül csak kettőt említék: „Relations entre anglophones et francophones dans les syndicats québécois (Québec, 1970)” és „La protection des droits de l’homme dans les états plurilingues (Paris—Bruxelles, 1973)”. Még itt bevezetőben megemlítem DÉCSY GYULA nemrég megjelent könyvét (Die linguistische Struktur Europas. Wiesbaden, 1973) is. Magam csak egy napilapban vázoltam egy hasonló kérdést: Finnországi svédok (Népszava 1974. febr. 9. 8. 1.).

Verdoodt ismertető könyve egy különös műfaj, mert terjedelmének majdnem kétharmada bibliográfia, mintegy kétezer mű, könyv, tudományos folyóiratokban, heti és napilapokban megjelent cikk csoportosított felsorolása. Hogy mennyire mai a nyelvi probléma e többnyelvű országban, azt az is bizonyítja, hogy az említett mintegy kétezer közlemény többsége 1965—71 közt jelent meg, a régebbi művekből a szerző csak a legfontosabbakat válogatta ki.

A könyv és a bibliográfia hat fejezetre oszlik: 1. Általánosságok; 2. Nyelvi csoportok; 3. Szociális és kulturális jelenségek; 4. Kétnyelvűség; 5. A nyelv megtartása és cseréje; 6. Gyakorlati megoldások.

Az első két fejezet főképp a tárgyra vonatkozó kutatások eddigi történetét mutatja be. Érdekes, hogy több külföldi író von párhuzamot a belgiumi vallon (francia) — flamand és a kanadai angol — francia nyelvi viszályok között. Míg Belgiumban a flamand nyelvi mozgalmak a harciasabbak, Kanadában hasonló szerep a franciáknak jut.

A mintegy 30 500 km² területű Belgium lakossága megközelíti a 10 milliót, talán már el is érte. A flamand—vallon nyelvhatár szinte egyenes vonalban húzódik Brüsszeltől valamivel délre. Flamand nyelvű tartományok (meg kell jegyezni, hogy a flamand irodalmi nyelv azonos a hollanddal) a következők: Nyugat- és Kelet-Flandria, Antwerpen, Limburg és Brabant nagyobb, északi része. Vallon (francia) nyelvűek a következők: Namur, Hainaut, Liège, Luxembourg és Brabant déli része. A főváros, Brüsszel flamand nyelvterületen van, hivatalosan kétnyelvű, de lakosságának nagyobbik része francia nyelvű már a 18. század óta.

A hivatalos statisztika szerint a flamand (holland) nyelvű lakosság 1969-ben

55,93%, a vallon (francia) 32,32%, Brüsszel és környéke (többségében francia) 11,11%, német anyanyelvű (a német határon Eupen, Malmédy és St. Vith, valamint néhány falu) 0,64%.*

A népszaporodás azonban kisebb a vallon tartományokban, mint a flamandokban és így az arány — ha lassan is — előreláthatólag tovább növekszik a flamandok javára.

A múlt században és e század elején az ipar súlypontja még a vallon területen levő bányavidékeken volt, tehát az a vidék volt gazdagabb, ma azonban a szénbányák kevéssé kifizetődők, és így a gazdasági súlypont is a flamand területre tolódik át. Kulturális szempontból mindkét nyelvcsoport teljes autonómiára törekszik. Az alig több, mint fél százaléknyi német nyelvű kisebbség is rendelkezik nyelvi autonómiával, német nyelvű iskolákkal, sajtóval, a katonaságnál külön egységet alkot.

A IV. fejezet a kétnyelvűség (bilingvizmus) kérdéseivel foglalkozik, amely főleg a mai kor terméke, tehát a két irodalmi nyelv (holland és francia) tudásán vagy legalább a másik megértésén alapul, de megkülönbözteti a diglossziát, tehát egy irodalmi és egy nyelvjárás tudását. Ilyen az, ha egy vallon nyelvjárást beszélő megtanulja a franciát, és otthon a nyelvjárást, hivatalban, munkahelyen a köznyelvet beszéli. Ugyanez a helyzet flamand—holland viszonylagban. A szerző véleménye szerint főleg a flamand anyanyelvű értelmiség kétnyelvű (bilingvis). A francia köznyelv a két világháború közt egészen háttérbe szorította a vallont, a második világháború után pedig a holland kezdi a flamand nyelvjárásokat kiszorítani.

A nyelvi mozgalmak közül a flamand a régebbi, amely elsőbbséget és többségi külön jogokat kíván a franciával szemben. A vallonok mozgalmát a flamand nacionalisták támadásai hívták szinte életre, a francia anyanyelvűek inkább védekező álláspontot foglalnak el. Ellenséges magatartásnak veszik a francia nyelv fokozatos kiszorítását Flandriából, a történelemtanítás eltolódását Flandria történetére stb.

A flamandok követelése következtében nincsenek pontos adataink Belgium nemzetiségi megoszlására vonatkozólag 1947 óta. Ez volt ugyanis az utolsó népszámlálás, amelyben még az anyanyelvet is kérdezték. 1961-ben törvényt hoztak az anyanyelvi rovat eltörlésére. Határt vontak ugyanis az anyanyelv szerint. A nyelvhatár egyik oldalán mindenki holland anyanyelvűnek számít a statisztikában, a másik oldalán pedig francia anyanyelvűnek. Így tehát pl. az antwerpeni vallonok is a holland anyanyelvűek számát gyarapítják, a liège-i flamandok pedig a franciákét. A brüsszeli konglomerátum anyanyelvi megoszlását meg senkisé sem tudja megmondani, egyesek szerint 83%-ban francia, mások szerint csak 73%, de az biztos, hogy erősen francia többségű. A hiva-

*Ha Brüsszel nemzetiségeit a franciák számára kedvezőtlenebb becslés alapján (1. később) 73%-ban franciának, 27%-ban flamandnak veszem, akkor az ország flamand anyanyelvű lakosságát 59%-ra, a franciákét 40%-ra, a német és egyéb nemzetiségeket 1%-ra kerekíthetem.

talos nyelvhatár nem mindenütt felel meg a valóságnak, és mindkét oldalon vannak vegyes lakosságú helységek, ahol saját hazájukban kisebbségi sorba kerültek az emberek.

Így tehát „belgának” csak a brüsszeliek számíthatnak, mert ott teljes a kétnyelvűség, Belgium többi részén csak flamand, vallon és német nemzeti-ségű (holland, francia és német anyanyelvű) belga állampolgárok laknak.

Belgium területén kelták laktak i. e. 500 körül. Gallia meghódításakor a mai Belgium is római uralom alá került, sőt a mai déli Hollandia is a Rajnáig. Gallia néhány évszázad alatt romanizálódott, és a római birodalom bukásakor már egy helyileg színezett latin nyelvet beszélt a lakosság. A germán frankok benyomulása megváltoztatta a nyelvhatárt, és bár a frankok többsége ugyan-csak romanizálódott, a X. századra nagyjából kialakult a mai nyelvhatár. Belgium mai területe a történelem folyamán részben vagy egészben hol frank, spanyol, osztrák stb., hol francia uralom alatt állt, de a nyelvhatáron csak annyi lényeges változás történt, hogy a XIX. század folyamán Brüsszel francia többségű lett. A napoleoni háborúk után Belgiumot egyesítették Hollandiával, és néhány keleti község Poroszország uralma alá került. A független Belgium csak 1930 óta létezik. Az első világháború után visszacsatolták az 1814-ben porosz uralom alá került Eupen, Malmédy, St. Vith városkákat és a köztük levő néhány falut Belgiumhoz.

A nyelvi villongások már a XIX. század végére nyúlnak vissza. Az eredetileg francia nyelvű állam fokozatosan kétnyelvűvé alakult át, de ez nem ment súrlódások nélkül, és különösen flamand részről nem egyszer tüntetésekbe, sztrájkokba torkollott. Kiemelkedik ezek közül a leuveni egyetem körül támadt viszály.

Belgiumnak négy egyetemi városa van (Leuven, Gent, Liège, Brüsszel). Ezek közül a genti és liège-i a múlt század tizes, a brüsszeli a harmincas éveiben keletkezett, de a leuveni még a XV. sz. elején, s így Európa legrégibb egyetemei közé tartozik. 1962-ig mindenki természetesnek vette, hogy a „kétnyelvű” Belgiumban az egyetemek is kétnyelvűek legyenek. Mikor azonban 1962-ben megvonták a nyelvi határt, Leuven városa a flamand területre esett, és a város közigazgatása csak holland nyelvű lett. Az utcákról eltűntek a francia nyelvű feliratok, és ekkor derült ki, hogy az ősi és legnagyobb belga egyetem tanárainak és diákjainak legalább a fele francia anyanyelvű. A flamand diákok és a város lakossága tüntetésekben egynyelvű flamand (holland) egyetemet követelt, a munkásság sztrájkba lépett, és a (véletlenül éppen flamand) miniszterelnök megbukott. A püspöki tanács (a leuveni egyetem katolikus ugyan, de állami támogatást kap) erre kettéosztotta az egyetemet. Az orvosi kar francia nyelvű oktatóit és hallgatóit Brüsszelbe telepítették át, az egyetem pedig két külön rektor igazgatása alatt csak francia, ill. csak holland nyelvű két egyetem-mé vált szét. A szétválás előtt még szavazást rendeltek el mindkét nyelvű oktatók és hallgatók közt abban a kérdésben, vajon a szétválasztás után

a francia egyetemet áttelepítsék-e vallon területre. A szavazások több mint 60%-a a két egyetem párhuzamos leuveni fennállása mellett szavazott, több mint 30%-a nem nyilvánított véleményt, az „áttelepítést” kívánó szavazatok száma a 10%-ot sem érte el. Ez további nyugtalanságot váltott ki a városban, és végül a kormány ígéretet tett az áttelepítésre. Mivel azonban az ilyesmi súlyos anyagi áldozatokat rótt volna az egyetemre, a kormányra és a városra, az időpontot nem állapították meg. Így a két egyetem területileg ugyan egymásba gabalyodva, de külön közigazgatással és külön hivatalos nyelvvel működik, és a kedélyek egyelőre megnyugodtak. A flamandok azért, mert elvben győztek, a franciák meg azért, mert csak *elvben* vesztek.

Ugyanakkor a brüsszeli túlnyomórészt francia nyelvű egyetem egynyelvűvé vált, mert megalakult a brüsszeli flamand (holland) nyelvű egyetem.

A másik Érisz almája Brüsszel városa. A belga főváros a flamand nyelvterületen van, 1962-ben Brüsszel és környékéből hat elővárost „kétnyelvűnek” nyilvánítottak. Az egész várostömbhöz (agglomération bruxelloise) azonban 19 közigazgatási egység tartozik, ezek pedig az említett 6 kivételével flamand nyelvterületen fekszenek. A kétnyelvű területen, mivelhogy az anyanyelvre és nemzetiségre vonatkozólag a hivatalos népszámlálási íveken nincs rovat, magánszondázásokat végeztek. Érdekes módon három flamand nevű szociológus (Kluft—Van der Vorst—Van der Eycken) francia nyelvű kiadványa 17,6%-ban állapította meg a főváros holland anyanyelvűinek számát, egy francia és egy flamand nevű (Kint—Moteyne) flamand nyelvű írása, valamint egy névtelen francia nyelvű kiadvány 27%-ban.

Hozzá kell tennünk, hogy a múlt század első felében még flamand többségű volt a főváros. Mivel a városba áramlás nemcsak a vallon területről történt, hanem természetesen még inkább a környező flamand lakosság köréből, így Brüsszel ilyen óriási francia többsége a flamand szerzők szerint csak a flamandok asszimilációjával magyarázható. Ezért törvénnyel akarták kötelezni a flamand bevándorlókat, hogy gyermekeiket csak flamand iskolába járassák. Végül mégis megmaradt a szülőknek a joga, hogy maguk döntsék el, milyen nyelvű iskolába küldjék gyerekeiket.

Az autós kor jelensége, hogy a zsúfolt belváros lakói szívesebben költöznek a peremvárosok tisztább levegőjű kertes utcáiba. Így van ez Brüsszelben is. Ez viszont azzal jár, hogy a többnyire francia nyelvű villaépítők és házvásárlók a flamandnak nyilvánított nyelvterületre telepednek le, sőt némelyikben többségbe is kerülnek. Gyermekeiket francia iskolába akarják járatni, a templomban francia nyelvű szentbeszédet és egyházi szolgáltatásokat kívánnak. Mivel azonban a flamand közigazgatás mereven tiltakozik mindenféle kétnyelvűség ellen, nem engedélyezte sem a francia nyelvű iskola felállítását, sem a francia nyelvű istentiszteletek tartását a község templomában. Így Vilvoode peremközségben a francia lakosság bojkottálta a flamand istentiszteletet, a szabad téren tartatott misét, azután sátorban, majd községi hozzá-

járuslás nélkül építettek templomot, és oda Brüsszelből jár pap a francia istentisztelet tartására. Gyermeküket pedig a távolabb fekvő francia iskolákba járatják, vagy pedig magániskolát tartanak fenn. A belga törvények szerint ugyanis a magániskolák tanítási nyelvébe az állam nem avatkozik bele. Számos nagyobb városban (Gent, Antwerpen), ahol jelentős francia kisebbség lakik, megszüntették 1962-ben az eddig működő francia nyelvű állami, községi és egyházi iskolákat, de ott is magániskolák felállításával segítettek magukon a francia anyanyelvűek.

Noha a brüsszeli agglomeráció erősen francia többségű, — de mint a két-nyelvű ország fővárosában — a különféle városi tanácsokban szigorúan ügyelnek az egyenlőségre, tehát minden kulturális, gazdasági, egyházi bizottságban egyenlő számú vallon és flamand tagnak kell lennie.

A német kisebbség olyan autonómiára törekszik, amely ne a francia nyelvű Liège tartományon keresztül, hanem közvetlenül a brüsszeli kormánytól függjön, akárcsak a főváros és környéke. De így is megvannak anyanyelvi iskoláik, sajtójuk.

Ennyi nyelvi nehézség láttára az olvasóban önként felmerül a kérdés: vajon létezik-e belga nemzet, mi tartja össze Belgiumot? De ez a kérdés a belgáktól sem idegen. Az ismertetett könyv négy lehetséges gyakorlati megoldást mutat be:

a) Egységes kétnyelvű állam (unitarisme). E felfogás hívei már a merev nyelvhatárok megvonását sem helyeselték. Mindkét nemzetiségből igen nagy tömegek támogatják ezt a felfogást, amely a flamand—vallon feszültséget mesterségesen szított nacionalizmusnak tartja, az önkéntes kétnyelvűséget propagálja. Belgium azonban már túllépett ezen a fokon.

b) A mai állapot a regionalizmus, sőt bizonyos fokig már az első nyelvi törvény (1873) óta, tehát éppen száz éve az. Megalakulásakor (1830) a belga állam egynyelvűen francia volt: a törvényhozás, az államigazgatás nyelve, a kétnyelvűség még Flandriába is csak fokozatosan vonult be. A könyv a nyelvi törvényhozásban négy szakaszt különböztet meg:

1. 1873—98. A népszámlálás szerint flamand többségű területen megengedték a flamand nyelv használatát is a helyi közigazgatásban és a bíróságokon, bevezették a flamand nyelven való oktatást ugyanott a középiskolákban. 1898 óta pedig megtette a törvény második hivatalos államnyelvnek a flamandot.

2. 1930—38. Bevezették a flamand többségű területeken a flamand nyelv egyedüli használatát, a vallon területen a franciáét, Brüsszelben és környékén pedig a kétnyelvűséget. A genti egyetem flamand nyelvű lett. Megállapították a nyelvhasználatot a hadseregben.

3. 1961—63. Eltörölték az anyanyelv feltüntetését a népszámlálásban, megvonták hivatalosan a nyelvi határt, tovább erősítették a regionális egynyelvűséget, semmiféle jogot sem biztosítottak a másik nyelvnek a nyelvhatáron kívül,

még iskolázásban sem (kivéve az említett leuveni francia nyelvű egyetemet — ideiglenesen).

4. 1971 óta tovább folyik a nyelvi szétválasztás (Brüsszel és környékének kivételével). Ellenőrző bizottságokat szerveznek a nyelvi törvények végrehajtására.

A francia nyelvű lakosság sérelmesnek tartja, hogy a flamand nyelvhatáron belül a gyakran jelentős (Brüsszel környéki antwerpeni és genti) francia nyelvű kisebbség iskolái nem kaphatnak állami támogatást.

c) Az államszövetség (fédéralisme) koncepciója Flandria és Vallonia államszövetségét hirdeti Brüsszellel mint fővárossal, amely egyik államhoz sem tartozna, akár csak az Egyesült Államokban Washington, a főváros. Ennek a felfogásnak is vannak lelkes hívei, de ellenzői is mind flamand, mind pedig vallon részről. Még olyan elképzelés is akad, amely egy európai konföderációba építi be a belga nyelvi kérdést: Brüsszel lenne az európai konföderáció fővárosa, amelyhez egyenrangú tagként csatlakozna Hollandiával, Franciaországgal, Olaszországgal stb. együtt Flandria és Vallonia, sőt a nyelvi alapon tagállammá előlépő Baszkföld és egyéb, ma még csak nemzetiségi területek.

d) A szeparatizmus hívei a mostani nyelvhatárok mentén szétdarabolnák és ezzel megszüntetnék Belgiumot. A flamand lakosságú terület Hollandiához csatlakozna, a vallon terület Franciaországhoz, a csekély németlakta terület pedig Németországhoz. Az első világháború idején a németek a megszállt Belgiumot két államra szakították: Flandriára (Brüsszel fővárossal) és Valloniára (Namur fővárossal). A második világháborúban azonban csak a németlakta részt (persze vallonok lakta községekkel kikerekítve) csatolták Németországhoz, Belgiumot meghagyták (természetesen kollaboráns) belga közigazgatás alatt. Voltak más elképzelések is, de minden szeparatista törekvés csak csekély visszhangot vált ki Belgiumban. Ehhez még hozzájárul az a tény is, hogy a szomszédos államok (Franciaország, Hollandia, NSZK) a legcsekélyebb érdeklődést sem tanúsítják Belgium felosztása iránt, a nemzetiségi kérdést teljes mértékben belügynek tekintik.

A könyv igen szemléletesen és tárgyilagosan tárja fel egy többnyelvű ország gondjait, és arra is példa, mennyire fontos kérdés az anyanyelv szabad használata.

KÁLMÁN BÉLA

